

**GANCHKORLIK SAN'ATI: O'ZBEKISTON ME'MORCHILIGINING NOYOB
BEZAK TURI**

Hoshimjonova Sadoqat

Namangan davlat pedagogika institute Aniq va tabiiy fanlar fakulteti

Texnologik ta'lim yo'nalishi, TXT BU 24 guruh talabasi

Tursunova Shaxzoda

Ilmiy rahbar: o'qituvchi

Annotatsiya: *Maqolada O'zbekiston me'morchilik san'atining eng murakkab va noyob turlaridan biri bo'lgan ganchkorlik texnikasi va uning tarixiy-madaniy ahamiyati tadqiq etilgan. Ganchkorlik san'atining vujudga kelishi, rivojlanish bosqichlari, texnologik jarayonlar va turli mintaqalardagi xususiyatlari batafsil tahlil qilingan. Tadqiqotda ganchkorlik mahsulotlarini tayyorlash uchun zarur materiallar, asbob-uskunalar, naqsh yaratish texnikasi va zamonaviy sharoitda bu san'atni saqlab qolish yo'llari ko'rib chiqilgan. Maqolada ganchkorlik san'atining pedagogik ta'lim jarayonidagi o'rni va talabalarni bu hunarmandchilikka o'rgatish metodikasi ham yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *ganchkorlik, ganch naqshlari, me'moriy bezak, islamiy naqsh, milliy hunarmandchilik, an'anaviy texnologiya, badiiy ganch, amaliy san'at.*

KIRISH

Ganchkorlik - O'zbekiston me'morchilik san'atining eng qadimiy va noyob turlaridan biri bo'lib, u asrlar davomida kamolga yetgan va bugungi kungacha o'z ahamiyatini saqlab kelgan. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi qadimiy shaharlarning masjid, madrasa va saroylarida uchraydigan ajoyib ganch naqshlari butun dunyo me'morchilik san'ati namunalari qatorida o'ziga xos o'rin tutadi. Ganchkorlik faqat me'moriy bezak turi emas, balki xalqimizning falsafiy dunyoqarashi, estetik qarashlari va ijodiy qobiliyatining aks ettirilgan ko'zgusidir.

Ganchkorlik san'ati tabiiy ganch materialidan foydalangan holda devor, gumbaz, mehrobcha va boshqa me'moriy elementlarni naqsh-naqoralar bilan bezashdir. Bu san'at turi yuqori darajadagi mahorat, aniqlik va sabr-toqatni talab etadi. Har bir ganch naqshi ustaning ko'p yillik tajribasi, matematik bilimi va badiiy qobiliyatining mahsulidir. Ganchkorlikda ishlatiladigan geometrik va o'simlik naqshlari islom san'atining eng yuksak namunalari hisoblanadi.

Zamonaviy sharoitda ganchkorlik san'atini saqlab qolish va yangi avlodlarga o'tkazish muhim vazifa hisoblanadi. Pedagogika institutlarida texnologik ta'lim yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan talabalar uchun ganchkorlik san'atini o'rganish milliy qadriyatlarni anglash va amaliy ko'nikmalar egallashning samarali vositasidir. Tadqiqotning maqsadi ganchkorlik san'atining tarixiy, texnologik va pedagogik jihatlarini o'rganish, zamonaviy holatini tahlil qilish va bu soha bo'yicha kadrlar tayyorlash yo'llarini ishlab chiqishdan iborat^[1]

Ganchkorlik san'atining tarixiy rivojlanishi

Ganchkorlik san'ati O'rta Osiyoda juda qadim zamonlardan ma'lum. Arxeologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ganch materialidan foydalanish milodning birinchi asrlariga borib taqaladi. Biroq ganchkorlik san'ati o'zining eng yuqori cho'qqisiga IX-XV asrlarda, ayniqsa Somoniylar, Temuriylar davrida erishdi. O'sha davrlarda qurilgan me'moriy yodgorliklar bugungi kungacha ganchkorlik san'atining eng yaxshi namunalari sanaladi.

Samarqanddagi Ulug'bek madrasasi, Shohizinda majmuasi, Gur Amir maqbarasi - bu obidalarining devori va gumbazlarini qoplaydigan ganch naqshlari o'zining nozikligi, murakkabligi va go'zalligi bilan hayratga soladi. Buxorodagi Kalon majmuasi, Ark qal'asi, Xivadagi Juma masjidi va Islomxo'ja minorasi ham ganch naqshlarining ajoyib namunalaridir. Har bir shahar o'zining ganch maktabi va uslubini yaratgan.

XIX-XX asrlarda ganchkorlik san'ati yangi rivojlanish bosqichiga kirdi. Turar-joy binolarining interyer bezagida, xususiy hovlilarning dekoratsiyasida ganchdan keng foydalanildi. Sovet davrida ganchkorlik san'ati bir muncha pasaygan bo'lsa-da, mustaqillik yillarida bu soha yana gavjum boshladi va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlana boshlandi^[2]

Ganchkorlik texnologiyasi va materiallar tayyorlash

Ganchkorlik uchun zarur asosiy material - tabiiy ganch. Ganch - tabiatda uchraydigan gips minerali bo'lib, u maxsus texnologiya asosida qayta ishlanadi. Ganch konlari O'zbekistonning turli hududlarida - Surchandaryoda, Surxondaryoda, Farg'ona vodiysida joylashgan. Har bir kon ganchining o'ziga xos xususiyatlari bilan tanilgan.

Ganch tayyorlash jarayoni bir necha bosqichlardan iborat. Birinchidan, gips toshi kongalardan qazib olinadi va maydalanadi. Keyin u maxsus pechda 150-180 daraja haroratda kuydirilib, kimyoviy reaksiya natijasida suv molekulalari yo'qoladi. Kuydirilgan ganch maydalanadi va elakdan o'tkaziladi. Natijada oq kukun hosil bo'ladi. Bu kukun suv bilan aralashtirilganda, plastik massa hosil bo'ladi va 20-30 daqiqada qotadi.

Ganch turlari va ularning xususiyatlari

Ganch turi	Qotish vaqti	Mustahkamlik	Noziklik	Qo'llanish sohasi	Narx kategoriyasi
Tez qotuvchi	10-15 daqiqa	Past	O'rtacha	Asos qatlami, qo'pol ishlar	Arzon
O'rtacha qotuvchi	20-30 daqiqa	O'rtacha	Yaxshi	Asosiy ganch ishlari	O'rtacha
Sekin qotuvchi	40-60 daqiqa	Yuqori	Juda nozik	Nozik naqshlar, detallar	Qimmat
Maxsus aralashma	25-35 daqiqa	Juda yuqori	Nozik	Professional ishlar	Juda qimmat

Ganchkorlikda sifatli natijaga erishish uchun ganch massasining to'g'ri tayyorlanishi muhim. Ganch va suv nisbati 1:0.6-0.7 bo'lishi kerak. Massaga ba'zan qum, tuproq, yoki

boshqa qo'shimchalar qo'shiladi. Bu qo'shimchalar ganch massasining plastikligini oshiradi va yorilishni kamaytiradi.

Ganchkorlik naqshlari va kompozitsiya yaratish

Ganchkorlik san'atida ikki asosiy naqsh turi qo'llaniladi: geometrik va o'simlik naqshlari. Geometrik naqshlar to'g'ri chiziqlar, doiralar, ko'pburchaklar va ularning kombinatsiyasidan iborat. O'simlik naqshlari esa gul, barg, novda va mevalarning stilizatsiyalashgan tasvirlaridir. Ko'pincha bu ikki turdagi naqshlar birgalikda ishlatiladi va murakkab kompozitsiyalar hosil qiladi.

Islimiy naqsh - ganchkorlikda eng keng tarqalgan naqsh turi. "Islimiy" so'zi arabcha "musulmoncha" degan ma'noni anglatadi. Bu naqshlar cheksiz davom etuvchi, takrorlanuvchi va simmetrik kompozitsiyalar bo'lib, ular abadiylik, bepo'yonlik g'oyalari ni ifodalaydi. Islimiy naqshlarni yaratish uchun yuqori darajadagi matematik bilim va estetik did zarur.

Ganch naqshlarida rang juda kam ishlatiladi, asosan oq va tabiiy ganch rangi ustunlik qiladi. Biroq ba'zi hollarda naqshlarning ba'zi qismlari moviy, ko'k yoki oltin ranglar bilan bo'yaladi. Yorug'lik va soyaning o'zgarishi ganch naqshlariga alohida jonlilik va go'zallik bag'ishlaydi. Shuning uchun ganchkor usta naqshni yaratishda yorug'lik tushish yo'nalishini ham hisobga oladi.

Ganchkorlik asbob-uskunalari va ish texnikasi

Ganchkor ustaning asosiy asbobi - maxsus pichoqlar to'plami. Bu pichoqlar turli shakl va o'lchamlarda bo'ladi: to'g'ri, egri, kichik, katta. Har bir pichoq ma'lum turdagi chiziq yoki shakl yasash uchun mo'ljallangan. Pichoqlardan tashqari, ganchkor usta ishlatadigan asboblardan qatoriga quyidagilar kiradi: spatula (tekislovchi), uchar (o'lchash uchun), qoliplar, shpatellar va nozik detallar uchun igna. Ganchkorlik jarayoni bir necha texnikada amalga oshiriladi. Birinchi texnika - relyefli ganch. Bu texnikada naqsh yuzadan 2-5 sm balandlikda bo'ladi va hajmli ko'rinadi. Ikkinchi texnika - tekis ganch. Bunda naqsh sirt bilan bir tekislikda bo'ladi va faqat chiziqlar bilan ajralib turadi. Uchinchi texnika - ajur ganch. Bu eng murakkab texnika bo'lib, unda naqsh to'liq o'yib olinadi va yorug'lik o'tkazuvchi panjara hosil qilinadi.

Ganchkorlik ishi to'rt asosiy bosqichdan iborat. Birinchi bosqich - sirtni tayyorlash. Devor yoki boshqa sirt tekislanadi va namlashtiriladi. Ikkinchi bosqich - asos ganch qatlamini qo'yish. Bu qatlam 1-2 sm qalinlikda bo'ladi va sirtni to'liq qoplaydi. Uchinchi bosqich - naqsh chizish va o'yish. Usta naqshni dastlab qalam bilan chizadi, keyin pichoq bilan o'yib chiqadi. To'rtinchi bosqich - yakuniy ishlov berish va tozalash.

Ganchkorlikning turli hududlardagi xususiyatlari

O'zbekistonning har bir tarixiy shahri ganchkorlikning o'ziga xos maktabini yaratgan. Samarqand maktabi murakkab geometrik naqshlar va katta hajmli kompozitsiyalar bilan mashhur. Samarqand ganchkorlari gumbaz va katta devor yuzalarini bezashda alohida mahorat ko'rsatganlar. Ulug'bek madrasasining ichki qismi Samarqand ganchkorlik uslubining eng yaxshi namunasidir.

Buxoro maktabi nozik va inchik naqshlar bilan ajralib turadi. Buxoro ganchkorlari kichik detallar va miniatura elementlarda mahorat ko'rsatadilar. Mehrobchalar, deraza atroflari va shiftlar bezagida Buxoro uslubi yaqqol ko'rinadi. Buxoro ganchkorligida geometrik va o'simlik naqshlarining uyg'un kombinatsiyasi kuzatiladi.

Xiva maktabi qat'iy simmetriya va vertikal kompozitsiyalar bilan tanilgan. Xiva ganchkorlari ajur ganch texnikasida alohida tajribaga ega. Xivadagi Toshhovli saroyi va Nurullaboy saroyi ichki bezaklarida Xiva ganchkorlik uslubining bor go'zalligi namoyon bo'lgan. Xiva ganchkorligida oq va moviy ranglarning kombinatsiyasi xarakterlidir. Farg'ona vodiysi ganchkorlik maktabi esa o'simlik va gul naqshlariga boy bo'lib, mahalliy madrasalar bezagida o'ziga xos uslubni yaratgan.

Zamonaviy ganchkorlik va uning istiqbollari

Hozirgi vaqtda ganchkorlik san'ati yangi rivojlanish bosqichida turganini kuzatish mumkin. Zamonaviy me'morchilikda ganchdan nafaqat an'anaviy shaklda, balki innovatsion dizayn elementlari sifatida ham foydalanilmoqda. Zamonaviy uylar, mehmonxonalar, ofislar interyer bezagida ganch naqshlari keng qo'llaniladi.

Texnologik taraqqiyot ganchkorlikka ham ta'sir ko'rsatmoqda. Hozirgi kunda ganch mahsulotlarini tayyorlashda zamonaviy uskunalari - aralashtirish mashinalari, maxsus pechlar, qoliplar - ishlatilmoqda. Biroq eng muhim ishlar - naqsh yaratish va o'yish - hanuz qo'lda, an'anaviy usulda bajarilmoqda, chunki bu jarayon ustaning shaxsiy mahorati va ijodiy yondashuvini talab etadi.

Pedagogik ta'limda ganchkorlik san'atini o'rgatish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Texnologik ta'lim yo'nalishida o'qiyotgan talabalar nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko'nikmalarni ham egallaydilar. Ta'lim jarayoni quyidagicha tashkil etiladi: dastlab talabalar ganchkorlik tarixi, materiallar va asboblari haqida nazariy ma'lumot oladilar, keyin oddiy naqshlarni o'rganishdan boshlab, bosqichma-bosqich murakkab kompozitsiyalar yaratishni o'rganadilar.

TAHLIL

Ganchkorlik san'ati O'zbekiston madaniy merosining eng qimmatli qismlaridan biri ekanligi shubhasizdir. Bu san'at turi nafaqat estetik jihatdan qimmatli, balki ijtimoiy-madaniy va pedagogik ahamiyatga ham ega. Tadqiqot jarayonida olingan ma'lumotlar tahlili bir qancha muhim xulosalarga olib keladi.

➤ Birinchidan, ganchkorlik san'ati yuqori darajadagi mahorat va uzoq muddatli ta'limni talab etadi. Bir ganchkor ustani tayyorlash uchun kamida 3-5 yil davomida intensiv mashg'ulotlar zarur. Bu esa zamonaviy tez sur'atli hayot tarzida ganchkorlik san'atini o'rganishni qiyinlashtiradi. Shu sababli, pedagogika institutlarida maxsus dasturlar ishlab chiqish va talabalarni bosqichma-bosqich o'rgatish tizimi zarur.

➤ Ikkinchidan, ganchkorlik materiallarining sifati va mahsulotning bardoshlilik xususiyatlari katta ahamiyatga ega. Zamonaviy sharoitda sifatli ganch topish va uni to'g'ri qayta ishlash muammosi mavjud. Ko'pchilik ganchkor ustalar an'anaviy usullar bilan ganch

tayyorlashni afzal ko'radilar, chunki zavodda ishlab chiqarilgan ganch har doim ham kerakli sifatga ega emas.

➤ Uchinchidan, ganchkorlik san'atining iqtisodiy jihati ham muhimdir. Sifatli ganch naqshi bajarilgan bir kvadrat metr yuzaning narxi 500 ming so'mdan 2 million so'mgacha bo'lishi mumkin. Bu ganchkor ustalar uchun yaxshi daromad manbai bo'lishi mumkin. Biroq bozorni tashkil etish, mijozlar bilan ishlash va raqobatbardoshlikni ta'minlash muammolari mavjud.

Pedagogik jihatdan ganchkorlik san'atini o'rgatish talabalarning bir qancha ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi: aniqlik, sabr-toqat, matematik fikrlash, estetik did, ijodiy qobiliyatlar va milliy qadriyatlarni qadrlash. Bundan tashqari, ganchkorlik jarayoni meditatif xususiyatga ega bo'lib, talabalarning ruhiy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa, o'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida xulosa qilish mumkinki, ganchkorlik san'ati O'zbekiston me'morchilik va amaliy san'atining eng murakkab va noyob turlaridan biri bo'lib, u ming yillar davomida shakllangan milliy estetik qadriyatlarni o'zida mujassam etgan va bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab qolgan. Ganchkorlik faqat me'moriy bezak turi emas, balki matematika, geometriya, badiiy ijod va hunarmandchilik mahoratining uyg'un kombinatsiyasidir. Zamonaviy pedagogik ta'limda ganchkorlik san'atini o'rgatish talabalarning ko'p tomonlama rivojlanishiga, milliy qadriyatlarni anglashiga va amaliy ko'nikmalarni egallashiga xizmat qiladi. Ganchkorlik san'atini saqlab qolish va rivojlantirish uchun davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, malakali o'qituvchilar tayyorlash, zamonaviy o'quv dasturlari ishlab chiqish, ustaxonalarni zarur materiallar va asboblardan ta'minlash zarur. Shuningdek, ganchkorlik mahsulotlarini xalqaro bozorlarga chiqarish, zamonaviy dizayn bilan an'anaviy texnikalarni uyg'unlashtirish va yoshlar o'rtasida bu hunarmandchilikga qiziqishni oshirish orqali ganchkorlik san'atining istiqbolli rivojlanishini ta'minlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. История искусств Узбекистана с древнейших времен до середины XIX века. Москва: Искусство. 2023. 688 с.
2. Буляков Т.М. Ганчкорлик санъати: анъанавий технологиялар ва замонавий ёндашувлар. // Санъатшунослик. 2024. № 2. 56-64 б.
3. Хакимов А.А. Архитектурный декор Средней Азии: резной ганч. // Архитектурное наследие. 2023. Том 14. № 3. С. 78-89.
4. Мавлонов У.Х., Абдуллаев С.Н. Технология изготовления и применения гипсовых материалов в строительстве. Ташкент: Фан. 2024. 312 с.
5. Турсунов О.К. Бухоро ганч нақшлари: тарихий тадқиқот. // Ўзбекистон тарихи. 2023. № 4. 89-97 б.
6. Исмаилова Д.Р. Методика обучения традиционным видам декоративно-прикладного искусства. // Педагогика и психология. 2024. № 1. С. 112-120.

7. Рахимова Н.С., Юсупов К.А. Самарқанд меъморчилигида ганч безакларининг ўрни. // Меъморчилик ва қурилиш. 2023. № 5. 67-75 б.